

під наглядом педагога особистості, форми схожі риси характеру, навички та вміння. Головним предметом мистецтва педагогіки є сама людина – її душа, її внутрішній світ, думки, почуття, настрої, сутність її суспільних і особистісних ставлень, типові людські характери, ідеї, вчинки. Тому дуже важливо сформуванню у самому вчителі особистість, та власним прикладом надихати учнів до наслідування.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Андрощук Л.М. Сучасні стратегії розвитку хореографічної освіти: *матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Умань: ВПЦ «Візаві», 2018. С. 69.
2. Бермудес Д.В. Основи хореографії. Суми: ФОП Цьома С.П., 2017. С. 46
3. Валукин Е. П. Мужской классический танец. Москва: ГИТИС имени А. В. Луначарского, 1987. 103 с.
4. Виленский М. Я. Основные существенные характеристики педагогической технологии формирования физической культуры личности. 2001. С. 1-7.
5. Випасняк І. П., Ковальчук Г. А., Фогуйма О. Я. Педагогічна майстерність учителя фізичної культури. Івано-Франківськ: Підприємство «ЦСТПРІ «НІН» ВОІ «СОІУ», 2011. 314 с.
6. Жукова О. Л. Основы теории физической культуры. Екатеринбург: 2004. С. 25.
7. Олерайло С. І., Єрмолова В. В., Іванова Л. І. Книга вчителя фізичної культури. Харків: ТОРСІНГ ПЛІУС, 2006. С. 405-406.
8. Словник української мови: в 11 томах. Том 9, 1978. С. 203.
9. Філімонова О. Актуальні проблеми професійної підготовки майбутніх хореографів. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/1538>.
10. Ягупов В. В. Педагогіка. Київ, 2002. С. 21.

REFERENCES

1. Androshchuk, L.M. (2018). Suchasni stratehii rozvytku khoreohrafichnoi osvity [Modern strategies for the development of choreographic education]: materialy V Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Uman: VPTs «Vizavi». S. 69.
2. Bermudes, D.V. (2017). Osnovy khoreohrafi [Basics of choreography]. Sumy: FOP Tsoma S.P. S. 46.

3. Valukyn, E. P. (1987). Muzhskoi klassycheskyi tanets [Male classical dance]. Moskva: NYTYS umeny A. V. Lunacharskoho. 103 s.

4. Vylenskyi, M. Ya. (2001). Osnovnye sushchnosnye kharakterystyky pedahohycheskoi tekhnolohyy formyrovaniya fizycheskoi kultury lychnosti [Main Essential Characteristics of the Pedagogical Technology of Personal Physical Culture Formation]. S. 1-7.

5. Vypasniak, I. P., Kovalchuk, H. A., Fohuima, O. Ya. (2011). Pedahohichna maisternist uchytelia fizychnoi kultury [Pedagogical skills of a physical education teacher]. Ivano-Frankivsk: Pidpriemstvo «TsSTPRI «NIN» VOI «SOIU». 314 s.

6. Zhukova, O. L. (2004). Osnovy teoryu fizycheskoi kultury [Fundamentals of the theory of physical culture]. Ekaterynburh. S. 25.

7. Olerailo, S. I., Yermolova, V. V., Ivanova, L. (2006). Knyha vchytelia fizychnoi kultury [The book of the teacher of physical education]. Kharkiv: TORSINH PLIUS. S. 405-406.

8. Slovyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]: v 11 tomakh. Tom 9. 1978. S. 203.

9. Filimonova, O. Aktualni problemy profesiinoi pidhotovky maibutnikh khoreohrafov [Actual problems of professional training of future choreographers]. URL : <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/1538>.

10. Yahupov, V. V. (2002). Pedahohika [Pedagogy]. Kyiv. S. 21.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ГОНЧАРЕНКО Іван Сергійович – аспірант кафедри педагогіки та спеціальної освіти Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: професійна культура майбутнього вчителя, спортивно-хореографічні дисципліни, особистість.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

GONCHARENKO Ivan Serhiyovych – a graduate student of the Department of Pedagogy and Special Education of the Central Ukrainian Volodymyr Vynnychenko State University.

Research interests: professional culture of the future teacher, sports and choreographic disciplines, personality.

Стаття надійшла до редакції 10.10.2022 р.

УДК 378.147.091.33-042.65:159.923.2(045)
DOI: 10.36550/2415-7988-2022-1-206-113-121

ДУБІНКА Микола Михайлович – кандидат педагогічних наук, доцент, докторант кафедри педагогіки та спеціальної освіти Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка
ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-7129-3750>
e-mail: mdubinka72@gmail.com

ДОСЛІДЖЕННЯ ПИТАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЯК ДЕТЕРМІНАНТИ ПРОЦЕСУ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ У ПРАЦЯХ ЗАРУБІЖНИХ УЧЕНИХ

У статті здійснено спробу теоретичного аналізу проблеми професійної ідентичності в дослідженнях зарубіжних учених як детермінанти процесу професійного самовизначення майбутнього фахівця. Зазначено, що науковий термін «професійна ідентичність» є предметом різнопланових психолого-педагогічних досліджень.

Категорію «професійна ідентичність», автор, як і більшість учених, окреслюють через напрями: 1) вивчення професійного розвитку, особистісного самовдосконалення, тобто особистісну ідентичність, що представлена у фізичних, інтелектуальних і моральних якостях; 2) соціальні сторони та фактори становлення професіонала, тобто соціальну ідентичність.

У статті уточнено, що зарубіжні науковці зазначений феномен виділяють як основний критерій професійного розвитку особистості та провідну характеристику суб'єкта праці. З'ясовано, що професійна ідентичність майбутнього фахівця формується лише на досить високих рівнях оволодіння професією, є стійким узгодженням основних елементів професійного процесу. Професійна самоідентифікація є однією з детермінант формування професійної самосвідомості та виступає механізмом цього складного процесу.

Автор доводить, що студенти зі сформованою професійною ідентичністю продуктивніше моделюють власне професійне зростання та більш чітко формулюють свої наміри та професійні цілі. Обґрунтовуючи зв'язок професійного самовизначення та ідентичності автор зазначає, що в студентів зі сформованою професійною ідентичністю, діяльність характеризується як більш успішна; вони більшою мірою реалізують себе в професійному самовизначенні; задоволені своєю професійною діяльністю; мають сформовані професійні плани та наміри; вміють приймати виважені рішення; більш автономні та впевнені у правильності вибраної професії. У статті наголошується, що професійна ідентичність має визначальний вплив на професійне самовизначення студентів ЗВО.

Ключові слова: ідентичність, професійна ідентичність, професійне самовизначення, особистість майбутнього фахівця, формування, розвиток, професійна діяльність.

DUBINKA Mykola Mikhaylovich –

Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor,
 Doctoral Student Department of Pedagogy
 and Special of Education Volodymyr Vynnychenko
 Central Ukrainian State Pedagogical University
 ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-7129-3750>
 e-mail: mdubinka72@gmail.com

STUDY OF THE ISSUE OF PROFESSIONAL IDENTITY AS DETERMINANTS OF THE PROCESS OF PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION IN THE WORK OF FOREIGN SCIENTISTS

The article attempts a theoretical analysis of the problem of professional identity in the research of foreign scientists as determinants of the process of professional self-determination of the future specialist. It is noted that the scientific term «professional identity» is the subject of various psychological and pedagogical studies.

The author, like most scientists, delineates the category «professional identity» through the following directions: 1) the study of professional development, personal self-improvement, that is, personal identity represented in physical, intellectual and moral qualities; 2) social aspects and factors of becoming a professional, i.e. social identity.

The article clarifies that foreign scientists single out this phenomenon as the main criterion for the professional development of an individual and the leading characteristic of the subject of work. It was found that the professional identity of the future specialist is formed only at sufficiently high levels of mastery of the profession, it is a stable coordination of the main elements of the professional process. Professional self-identification is one of the determinants of the formation of professional self-awareness and acts as a mechanism of this complex process.

The author proves that students with a formed professional identity more productively model their own professional growth and more clearly formulate their intentions and professional goals. Justifying the connection between professional self-determination and identity, the author notes that in students with a formed professional identity, the activity is characterized as more successful; they realize themselves to a greater extent in professional self-determination; are satisfied with their professional activity; have formed professional plans and intentions; are able to make balanced decisions; more autonomous and confident in the correctness of the chosen profession. The article emphasizes that professional identity has a decisive influence on the professional self-determination of students of higher education institutions.

Key words: identity, professional identity, professional self-determination, personality of the future specialist, formation, development, professional activity.

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Під час навчання у ЗВО уявлення студентів про обраний професійний напрямок суттєво змінюються, трансформуючись. Майбутні фахівці починають поступово усвідомлювати особливості майбутньої діяльності, їх погляди на визначену спеціальність зазнають корекції, рухаючись від «образно-романтичних до професійно-технологічних, уявлення про майбутню сферу діяльності набувають конкретизації, можуть, навіть,

видозмінюватися» [1, с. 52]. Відбувається процес професійного самовизначення студентів, що безпосередньо пов'язаний з формуванням професійної ідентичності. Адже саме ідентичність, у подальшому характеризується як важливий критерій професійного розвитку особистості та виступає як провідна ознака суб'єкта [4, с. 257]. Звідси, досить слушним є питання розкриття значущості професійного самовизначення студентів в контексті формування їх професійної ідентичності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні положення ідентифікації й ідентичності подано в роботах А. Ватермана, Р. Бернса, Г. Брейкуела, Т. Девоса, Е. Еріксона, Ч. Кулі, Дж. Левіти, М. Малера, Дж. Марсії, Дж. Міда, Дж. Тернера, Е. Фромма та ін. Так, Е. Еріксон та М. Малер досліджували зазначений феномен з позицій психодинамічності як досить глибоке явище, А. Ватерман розглядав у контексті теорій вікових криз як вікове новоутворення, релевантне поняттям «самовизначення» і «самосвідомість», Дж. Мід та І. Гофман в межах інтеракціоністського підходу та когнітивного напрямку, Г. Теджфел, Дж. Тернер та Т. Девос у контексті когнітивно-орієнтованого підходу, Р. Мей – в основі особистісно-орієнтованого. Акцент на видових характеристиках ідентичності робили: Г. Теджфел та Дж. Тернер на соціальній, Е. Еріксон та Р. Мергтон на груповій. Науковці Д. Адамс, О. Кікінежді розглядали ідентичність як властивість особистості, що розвивається, змінюється упродовж життя, тим самим окреслюючи сутність епігенетичного підходу. Е. Еріксон, Дж. Левіта, Дж. Марсія досліджували різні моделі ідентичності та їх структури. Р. Бернс, Г. Брейкуел аналізували ідентичність у сенсі Я-концепції.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні сутності феномену «професійна ідентичність» в контексті досліджень зарубіжних вчених та представленні його як важливого етапу професійного самовизначення фахівця.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із значущих аспектів зреалізованості особистості є її діяльність у професійній сфері як висококваліфікованого фахівця. Передумовою є процес професійного становлення, у результаті чого в майбутнього спеціаліста формується сукупність необхідних особистісних та професійних якостей, відбувається розуміння приналежності до певного професійного середовища та усвідомлення власної ролі в системі міжособистісних взаємовідносин у колективі. Отже, важливою умовою ефективного професійного становлення та подальшого самовизначення й самореалізації є сформованість професійної ідентичності, яка формується завдяки дії механізму ідентифікації, визначає спроможність особистості до самоорганізації діяльності на суб'єктивному рівні; як здатність визначати цільову спрямованість і діяти у відповідності до окресленої мети, самостійно моделювати стратегію досягнення важливих завдань співвідносно до внутрішніх особистісних смислів; як уміння узгоджувати потреби, що виникають, з можливостями їх реалізації в цій

ситуації, із здатністю опанування майбутнім фахівцем певних професійних орієнтирів [1, с. 52], що базуються на системі цінностей самої людини.

Для подальшого розгляду визначеної проблеми окреслимо сутність ключових понять (ідентифікація, ідентичність, професійна ідентичність). Поняття «**ідентифікація**» (від лат. ототожнювати) в загальному розумінні «відображає процес і результат емоційного й іншого самоототожнення індивіда з іншою людиною, групою, зразком чи ідеалом» [5, с. 127].

Власне ж поняття «**ідентичність**» походить від лат. «idem», що значить «той самий», а «identity» – «впізнання», «ототожнення». Згідно позиції Е. Еріксона, «ідентичність» – відчуття сомототожності, особистісної істинності, повноцінності, приналежності світу та іншим людям [14, с. 142–143]. Інший науковець Дж. Мід під ідентичністю розумів здібність людини сприймати свою поведінку та своє життя як одне ціле. Дослідники Г. Теджфел та Дж. Тернер уявляли ідентичність, або «Я-концепцію», що виконує регулятивну функцію поведінки. Ж. Піаже в своїй теорії когнітивного розвитку визначає «ідентичність» як наслідування чогось досвіду, його інтерпретацію [3, с. 17–18].

У сучасних реаліях розвитку психолого-педагогічної науки відсутня однаковість у трактуванні поняття «ідентичність»: так, в одних ситуаціях – це «сукупність самобутніх характеристик людини, в інших – самоідентичність, самосвідомість, суб'єктивний еквівалент «Я», усвідомлення відмінності від інших суб'єктів» [3, с. 16–17]. При цьому ряд зарубіжних дослідників визначають ідентичність як інтегративний психологічний феномен, що забезпечує людині цілісність, тотожність і визначеність, розвивається в процесах самовизначення, самоорганізації та персоналізації [2, с. 185]. Ідентичність суб'єктивно переживається як почуття внутрішньої тотожності та інтегрованості у часі та просторі, як образ себе, що приймається особистістю, з усім багатством стосунків із соціальним оточенням [6, с. 138]. Отже, ідентичність як один з базових компонентів самосвідомості, та ідентифікація як механізм її розвитку, є складовими процесу соціалізації особистості, який, у свою чергу, опосередковується соціокультурними й історичними обставинами життя, індивідуальним життєвим шляхом людини.

Щодо категорії «**професійна ідентичність**», то вчені окреслюють два напрями її дослідження: 1) вивчення професійного розвитку, особистісного самовдосконалення, тобто особистісну

ідентичність; 2) соціальні сторони та фактори становлення професіонала, тобто соціальну ідентичність [6, с. 139].

Досить пізнавальним є доробок С. Лукомської та О. Чуйко, які здійснили спробу сутнісно-змістовної деталізації поняття «професійна ідентичність». Автори, уточнюючи сутність окресленого терміну, надають інформацію щодо його відповідності в англійських виданнях. Наприклад, «professional identity» характеризує ідентичність, сформовану у процесі трудової діяльності людини та охоплює компетентність, етику, розвиток, спеціалізацію, самосприйняття та рольову поведінку; «occupational identity» – власне професійна ідентичність – соціальний конструкт і внутрішній психологічний процес усвідомлення особистістю себе як працівника; «organizational identity» та термін «corporate identity» означають відчуття приналежності до організації, у якій працює людина, наявність ціннісного ставлення до роботи, емоційної прихильності до значущої спільноти [2, с. 184–185]. Однак, незважаючи на актуальність питання й досить інтенсивне наукове вивчення проблеми ідентичності, все ж є недостатнім представлення категорії «професійна ідентичність» у дослідженнях вчених: саме механізмів її формування; співвідношення з самосвідомістю, «Я-концепцією» особистості; взаємозв'язку з професійним самовизначенням.

Один з найбільш вагомих внесків у розвиток розуміння поняття як «ідентичність», так і «професійна ідентичність» зробив Е. Еріксон. Науковець підкреслював, що життя людини – це шлях розвитку, поступове розв'язання задач, які виникають у процесі життєдіяльності. При цьому наголошуючи, що особливо важливим є завдання пошуку власної ідентичності, вирішення ряду питань: роль та місце в соціумі, характер способу існування. Якщо людина не знаходить цих відповідей, то вона переживає «кризу ідентичності» – відчуття тривоги, невдоволення, не розуміння куди рухатись, навіть і як [14, с. 34]. Центральним ядром особистості є «психосоціальна ідентичність», що базується на прийнятті цілісного образу себе в поєднанні з її соціальними зв'язками, і переживається як почуття відповідності вимогам суспільства. Тому до структури ідентичності, поряд із природними задатками, базовими потребами, ефективними «психологічними захистами», успішними сублімаціями, постійними ролями, входять ще й «значущі ідентифікації», які і відіграють визначальну роль у тому, з якими саме моральними цінностями та нормами поведінки індивід вважає за потрібне солідаризуватись [14].

Деякі науковці, одним із яких є Л. Шнейдер, розуміють професійну

ідентичність «як результат процесів професійного самовизначення, персоналізації та самоорганізації, що має прояв в усвідомленні себе представником певної професії та частиною професійної спільноти». Таке ототожнення-диференціація себе співвідносно до обраного професійного напрямку (справи) та до інших учасників освітнього процесу, знаходить своє вираження, як доводить учений, у «когнітивно-поведінкових самоописах Я» [7, с. 5]. Вивчаючи цю проблему, науковець стверджує, що умовами становлення професійної ідентичності є практика соціальної взаємодії з іншими та з самим собою. Особисте включення студента в засвоєння професійної діяльності, набуття професійного досвіду у процесі навчання, використання діалогічного підходу у взаємодії «викладач-студент» забезпечують поєднання емоційно-ціннісного та професійно-особистісного досвіду.

Дослідниця Г. Ібарра у своїх роботах визначає професійну ідентичність як багатовимірну професійну «Я-концепцію», що базується на переконаннях, цінностях, мотивах та досвіді, здобутих під час навчання та здійснення професійної діяльності [8, с. 63–64]. У роботах А. Ватермана більшою мірою робиться акцент на ціннісний компонент розвитку ідентичності. Науковець вважає, що ідентичність пов'язана з наявністю у людини чіткого самовизначення, що включає особистісну мотивацію, вибір цілей, цінностей і переконань, якими вона керується у житті, включає процес прийняття життєво важливих рішень через ситуації вибору [13]. Д. Рудман і С. Денхардт описують професійну ідентичність як «сконструйований сенс» того, ким людина є зараз, якою хоче стати в професійному майбутньому і як це відображається на безлічі професійних виборів, що вона робить [9]. Р. Фінчман і П. Родес характеризують професійну ідентичність як процес, що формується, коли особистість співвідносить наявні індивідуальні особливості з тими соціальними впливами, які вона відчуває в процесі професіоналізації, що, в свою чергу, дає їй змогу здійснювати професійну самореалізацію [12].

У цілому, наявність професійної ідентичності передбачає, що особистість визначає себе у змісті та структурі практичної діяльності, ототожнюється з нею. Її характеризує прийняття провідних професійних ролей, цінностей, норм, що спонукають особистість до ефективної практичної діяльності та до постійного професійного самовдосконалення. Вона утворюється в результаті співвіднесення інтеріоризованих моделей професії і професійної діяльності з професійною «Я-концепцією». Професійна ідентичність вимагає

прийняття людиною певних ідей, переконань, оцінок, правил поведінки, що існують та яких дотримуються члени професійного співтовариства [7]. Як результат, студенти зі сформованою професійною ідентичністю більш продуктивніше конструюють свій професійний шлях та більш чітко формулюють свої наміри та професійні цілі. Таким чином, розуміючи зв'язок професійного самовизначення та ідентичності варто зазначити, що в студентів зі сформованою професійною ідентичністю, діяльність характеризується як більш успішна; вони більшою мірою реалізують себе в професійному самовизначенні; задоволені своєю діяльністю; мають сформовані професійні плани та наміри; вміють приймати виважені рішення; більш автономні та впевнені у правильності вибраної професії [3]. При цьому, професійна ідентичність має визначальний вплив на професійне самовизначення студентів.

Майбутні фахівці, особливо на етапі становлення себе як професіонала, відчують певні труднощі ідентифікації та подальшого професійного самовизначення: їхні очікування (плани) не в повній мірі можуть співпадати з реальністю, на основі чого відбувається своєрідна переоцінка уявлень про майбутню професію; рівень оволодіння конкретними професійними знаннями, вміннями та навичками не завжди є недостатнім, тому студент може потрапити в певну ситуацію невизначеності. При цьому важливим є зважати на ряд факторів, які впливають на формування професійної ідентичності та самовизначення майбутнього фахівця: 1) суттєво змінюється характер освітнього процесу: досить детермінований, контрольований шкільний спосіб подання матеріалу трансформується на університетський, де багато часу виділяється на самостійне навчання та пошук, обробку та засвоєння інформації. Це дає свободу та можливість досліджувати теми з різних сторін, проте, водночас, вимагає більше відповідальності, самоорганізації та розуміння мети і комплексності навчання; 2) більш глибоко відбувається процес соціалізації: навколишнє середовище стає значно динамічнішим та соціальне оточення більш різноманітним, де студенту потрібно якнайшвидше адаптуватися, поступово набуваючи нового досвіду. Якщо в ЗСО освітнє середовище та його склад учасників є більш сталим (учень зазвичай контактує з чітко визначеною кількістю вчителів та однокласників, а в університеті спрямованість професійних контактів є набагато ширшою і різновекторною, адже крім суто академічних занять є широкий спектр інших видів діяльності: громадська (студентська рада, волонтерство), науково-дослідна (діяльність

наукових гуртків та проблемних груп, проектна діяльність), пізнавально-практична (тренінги, відкриті лекції з інших дисциплін, вебінари, репетиторство на старших курсах), виховна (конкурси, виставки, змагання, творчі об'єднання тощо). Безпосередня участь у будь-якому виді діяльності відкриває безліч можливостей у професійному становленні, сприяючи ідентифікації та самовизначенню, проте, в той самий час, є досить часто елементом стресової ситуації для студентів, яким не просто зорієнтуватися у такому різноманітті, правильно розставити пріоритети, ефективно організувати комунікування, доцільно розподілити власний час, включаючи продуктивне інтегрування видів діяльності без шкоди здоров'ю та якості власне освітнього процесу; 3) студент глибоко пізнає себе, його уявлення трансформуються, відбувається переосмислення власної ідентичності та переорієнтація на фахівця певної галузі. Таким чином, як стверджують Ф. Треде, Р. Маклін, Д. Бріджес, професійна ідентичність студентів – це сприйняття себе, розуміння своїх переживань, ставлень та дій, пов'язаних з навчанням та здобуттям професії, на основі чого особистість починає сприймати себе вже як майбутнього професіонала [11]. І це є закономірним, адже освітньо-розвиваючий простір ЗВО (науково-практична база, склад викладачів, освітня інфраструктура, можливості для позанавчальної активності), включеність студентів у професійну діяльність (практика), творчий характер навчальної діяльності (ділові й рольові ігри, використання елементів тренінгу, участь у творчих проектах, презентаціях тощо) та операційно-технічна сфера ЗВО у зв'язку з появою інноваційних технологій є підґрунтям для повноти розкриття потенційних можливостей майбутніх фахівців, їх творчого саморозвитку та подальшого професійного самовизначення [4]. Саме тому формування ідентичності – це неперервний та гнучкий процес, інтенсивність та успішність якого залежить від здатності індивіда адаптувати та застосовувати свої навички до потреб певної ролі – студента ЗВО, що знаходиться на шляху становлення та розвитку себе як майбутнього професіонала.

Поняття професійної ідентичності та самовизначення тісно пов'язані. З точки зору ідентифікації з професією, зміст професійного самовизначення характеризується рівнем сформованості відношення до діяльності, ставленням до освітнього середовища, прийняттям цінностей виробничої спільноти, розвитком професійної самосвідомості, побудовою адекватної професійної «Я»-концепції, формуванням професійної ідентичності. Власне процес формування професійної ідентичності впливає на

професійне самовизначення та професійну готовність студентів, адже сприяє становленню позитивної професійної «Я-концепції», розвитку необхідних навичок, усвідомленню значущості освітнього процесу, прагненню до самореалізації та самовдосконалення [12].

Важливим етапом формування професійної ідентичності є усвідомлення студентом себе як майбутнього фахівця певного освітнього напрямку, вироблення сукупності ставлень до одногрупників та викладачів, окреслення основних механізмів взаємодії та співпраці. Бачення, розуміння й власне прийняття зазначених чинників, як зазначає М. Томлінсон, є одним із аспектів розуміння того, як формується ідентичність. При цьому він наголошує, що навчання в університеті розуміється як час, протягом якого відбувається своєрідна «професійна розвідка та роздуми над собою», формується ідентичність, в тому числі професійна [10, с. 81]. Важливим у цьому контексті є те, що під час навчання студенти можуть починати шукати роботу за спеціальністю (апробація власних сил через систему репетиторства, активна позиція під час виробничої практики – як вияв власної презентабельності майбутньому роботодавцю, стажування за кордоном), тому важливо аби університет також сприяв формуванню ідентичності. Прикладом такого сприяння в діяльності ЦДПУ ім. В. Винниченка є представлення напрямку «Наукова та міжнародна діяльність», де надано інформацію про раду молодих учених, міжнародні проекти, курси, гранти, конференції, стажування, семінари, форуми, виставки, до участі в яких запрошуються як науково-педагогічні працівники, так і здобувачі вищої освіти. Таке освітньо-наукове середовище сприяє формуванню власного розуміння професії, баченню себе як професіонала, розвитку навичок «навігації у професійному житті», набуттю фахових компетенцій, тим самим поступово розвиваючи здатність конкурувати на ринку праці.

Формування професійної ідентичності в умовах навчання у ЗВО має досить різноманітні форми вияву: усвідомлення себе як майбутнього професіонала; здатність узгоджувати особисті цінності з орієнтирами, на яких базується обраний напрям; вміння критично мислити, розуміти та аналізувати педагогічну діяльність; вміння формулювати цільову установку, бачити шляхи її досягнення й бути здатним до аналізу дій та самооцінки результату; прагнення до особистісного розвитку та розуміння важливості навчання протягом життя; позитивне ставлення, впевненість та готовність брати участь у професійних заходах адаптаційної спрямованості, екстраполюючи наявні уміння

та навички в практичну площину; здатність до рефлексії; уміння взаємодіяти, комунікувати та працювати в команді.

Під час навчання у ЗВО студенти мають активно формувати свою професійну ідентичність через широку систему комунікативних зв'язків «викладач-студент» та «студент-студент»; шляхом залученням до різного виду практик; участі у позааудиторних заходах різноманітної спрямованості. У процесі цього вони розвивають комунікативні навички, починають практикувати застосування набутих знань у різних умовах змодельованої професійної діяльності чи її елементів; уточнюють власні уявлення щодо моделі фахівця-випускника, співвідносячи ці вимоги, характеристики з власними здобутками; набувають безцінного професійного досвіду.

Важливим є розкрити роль університету та показати його вплив на ефективність формування професійної ідентичності студентів. Одним з основних напрямків ЗВО у її розвитку має стати забезпечення практичного досвіду студентів, що реалізується через організацію виробничої практики (як важливого чинника професійного самовизначення, що виконує функцію самодіагностики професійної придатності для більшості студентів), професійні стажування, участь студентів у кейсах та міжнародних проектах тощо (наприклад, проєкт за програмою Європейського Союзу Erasmus+: KA2 CBHE за тематичною спрямованістю «Розвиток потенціалу студентської молоді щодо безперервної освіти та інтегративної моделі комунікативних практик в умовах наближення української системи професійної підготовки фахівців до європейських і світових стандартів» (діє до 2023 року). Все це надає можливість майбутнім фахівцям здійснити аналіз реального стану їх поточного рівня підготовки й на основі отриманих результатів розробляти стратегії досягнення подальших професійних цілей, окресливши конкретні кроки їх реалізації та визначивши етапи фахового вдосконалення. Це певним чином знівелює бар'єри між базою теоретичних знань та умінь і дещо ідеалізованим сприйняттям професії, з однієї позиції, та тими реальними умовами (діями), в яких студент бере безпосередню участь, що, в переважній більшості, й будуть основою його професійної діяльності, з іншої [4].

Також важливим напрямком має стати розвиток так званих «м'яких навичок» (soft skills) у студентів, адже саме вони відповідають за успішну комунікацію, здатність налагоджувати зв'язки з іншими, взаємодіяти на робочому місці, а також продуктивно керувати собою та бути лідером. Вони є наскрізними вміннями (transferable skills), що

допомагають діяти у нестандартних ситуаціях, приймати рішення за відсутності повної інформації, критично мислити, чітко та зрозуміло виражати свої думки, публічно виступати тощо. Підтвердженням значущості їх формування у майбутнього фахівця є рішення ЮНЕСКО про забезпечення належного рівня в оволодінні soft skills як основи успішної професійної реалізації. Наразі студенти можуть розвивати «м'які навички» шляхом участі у самоврядуванні, через виступи на парах з будь-якими інформаційними повідомленнями, беручи участь в організації творчих проєктів та під час звичайної взаємодії з одногрупниками та викладачами.

Також формуванню професійної ідентичності та самовизначенню студентів сприяють різноманітні заходи: 1) індивідуальні консультації зі студентами з метою виявлення особливостей мотиваційної сфери та спрямованості особистості, допомога у систематизації знань про себе, свої інтереси, здібності та цілі, пошук індивідуальної навчальної та професійної траєкторії; 2) відкриті лекції (наприклад, цикл лекцій, які прочитав для студентів восени цього року професор Ян Борм, віце-президент з міжнародних відносин Версальського університету Сен-Кантен-ан-Івелін); воркшопи (це семінари, певна тривала інтерактивна зустріч або освітня сесія, яка передбачає об'єднання людей з певною метою, призначена для досягнення спеціалізованого результату та є гнучким і ефективним форматом навчання, розвитку, управління змінами, створення команди та розв'язання проблем, а також практично будь-яких організаційних завдань); майстер-класи, спрямовані на розвиток навичок стратегічного планування кар'єри, визначення можливостей розвитку в обраному напрямку вже у період навчання, а також написання резюме та проходження співбесід; 3) налагодження контакту з випускниками ЗВО: організація заходів, які б сприяли комунікації студентів з випускниками, обміну досвідом, ідеями, а також організації спільних проєктів.

Можливість отримати міжнародний досвід навчання в університеті також є важливим фактором професійного самовизначення та формування професійної ідентичності. У цьому напрямку ЦДПУ ім. В. Винниченка має угоди з ЗВО Австрії, Бельгії, Туреччини, Польщі, Словаччини та ін. країн, що створює додаткові можливості для активного залучення студентів до освітньо-наукової діяльності міжнародної спільноти. Здобувачі мають право брати участь у міжнародній кредитній академічній мобільності, яка сприяє підвищенню конкурентоспроможності на ринку праці та розширенню сприйняття професії та себе в ній,

так як дає можливість участі: в отриманні грантів, іменних стипендій, конкурсах, стажуванні за кордоном тощо (наприклад, семестрове навчання та обмін студентів у Поморській академії в Слупську (Польща) з проблеми «Спільна науково-дослідна та навчально-методична діяльність, академічний обмін викладачів та студентів, реалізація програми подвійний диплом, підвищення кваліфікації науково-педагогічних кадрів» (2016-2021 рр.); договір з університетом м. Жиліна (Словаччина), з проблеми «Обмін викладачами та студентами, організація спільних дослідницьких програм» (2016-2021 рр.) та ін.; участь у програмі Chevening, яка дозволяє людям з лідерським баченням отримати магістерську освіту у Сполученому Королівстві; угода з ТОВ «Profiteam» (2022 р.), завдяки якій студенти під час канікул мають чудову нагоду попрацювати в країнах Європи, здобути досвід; це й обмін студентами першого (бакалаврського) рівня вищої освіти для стажування, наукової, культурної та академічної діяльності (Університет комп'ютерних наук і технологій STEKOM, Семаранг, Індонезія) тощо. Зміст такої співпраці сприяє: покращенню навичок володіння однією або декількома іноземними мовами, умінь користування іншомовними джерелами інформації, що відкриває доступ до значно ширших та актуальніших джерел знань; формуванню мережі професійних та дружніх контактів, що зможе стати основою для майбутніх проєктів; розвитку таких важливих професійних навичок як самостійність, вміння приймати рішення та ефективно організувати свій час, які є доречними як у професійному зростанні, так і життєдіяльності в цілому.

Також корисним є інформування щодо заходів, які проходять поза університетом, але можуть допомогти студентам більше дізнатись про конкретну професію або універсальні навички, здобути практичний досвід роботи в команді, створення власних проєктів. Канали комунікації університету, через які можна транслювати інформацію: групи у соціальних мережах (Telegram, Instagram, Facebook), email-розсилка, друкована реклама, розміщена у спеціально відведених місцях на території університету, сайт закладу (розділ: студентське життя), новини студпрофкому, сторінка студентської ради тощо. Також варто використовувати різні комунікативні можливості кожного факультету, наприклад, робити різного роду оголошення, запрошення, повідомлення щодо інформування викладачів та студентів з актуальних подій життєдіяльності, та, співвідносно, стимулюючи в напрямку професійного становлення та зростання.

Висновки та перспективи подальших розвідок напрямку. Формування професійної ідентичності є невід’ємною частиною загальної системи становлення ідентичності особистості, що визначає спрямованість професійного самовизначення. Формування професійної ідентичності відбувається під впливом комплексу зовнішніх та внутрішніх чинників, де особливе місце посідає етап навчання у ЗВО, що включає в себе як процес засвоєння знань, умінь, навичок, так і розвиток професійно значущих рис особистості майбутнього фахівця, які сприяють успішній його реалізації в обраній спеціальності. Таким чином, розвиток професійної ідентичності та професійного самовизначення цілком можливий і необхідний під час навчання у ЗВО. Тому перспективною подальшого вивчення проблеми є дослідження особливостей та визначення механізмів формування професійної ідентичності та самовизначення на різних етапах професійного становлення.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Клибанівська Т. М. Професійна ідентичність: теоретичний аспект. *Теорія і практика сучасної психології*, 2020. № 1. Т. 2. С. 52–56.
2. Лукомська С. О., Чуйко О. В. Термінологічні аспекти професійної ідентичності. *Науковий вісник МДУ імені В. О. Сухомлинського: зб. наук. пр.* Т. 2. Вип. 11 (99). Миколаїв, 2013. С. 184–187.
3. Падерно В. В. Формування професійної ідентичності в майбутніх учителів гуманітарних дисциплін: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Миколаїв, 2017. 237 с.
4. Савченко Н. С., Дубінка М. М., Захарова О. В. Поняття особистісного саморозвитку в концептуальному полі сучасної педагогічної науки. *Актуальні питання гуманітарних наук*. [ред.-упор. М. Пантюк, А. Душний, І. Зимомря]. Дрогобич: Вид. дім «Гельветика», 2020. Вип. 29. Т. 3. С. 256–263.
5. *Соціолого-педагогічний словник* / За ред. В. В. Радуга, вид. 2-е. Харків: Мачулін, 2015. 444 с.
6. Шамлян К. Професійна ідентичність особистості. *Соціогуманітарні проблеми людини*. 2008. № 3. С. 137–142. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/27474>
7. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность: [монографія]. М.: МОСУ, 2001. 185 с.
8. Ibarra H. Provisional selves: Experimenting with image and identity in professional adaptation. *Administrative Science Quarterly*. 1999. № 44(4). P. 764–791.
9. Rudman D. L. and S. Dennyhardt. Shaping knowledge regarding occupation: Examining the cultural underpinnings of the evolving concept of occupational identity. *Australian Occupational Therapy Journal*. 2008. № 55. P. 153–162.
10. Tomlinson M. Investing in the self: Structure, agency and identity in graduates' employability. *Education, Knowledge and Economy*. 2010. № 4(2). P. 73–88.
11. Trede F., Macklin R., & Bridges D. Professional identity development: A review of the

Higher Education literature. *Studies in Higher Education*. 2012. № 37(3). P. 365–384.

12. Finchman R. and P. Rhodes. The individual, work, and organization: behavioral studies for business and management. New York: Oxford University Press, 1994. 448 p.

13. Waterman A. S. Identity development from adolescence to adulthood: An extension of theory and a review of research. *Developmental Psychology*. 1982. V. 18(3). P. 341–358.

14. Erikson Erich H. *Childhood and Society*. New York, Norton, 1963. 445 p.

REFERENCES

1. Klybanivska, T. M. (2020). Profesiyina identychnist': teoretychnyy aspekt. [Professional identity: theoretical aspect]. *Zaporizhzhia*.
2. Lukomska, S. O., Chuyko, O. V. (2013). Terminolohichni aspekty profesiyanoi identychnosti. [Terminological aspects of professional identity]. Nikolaev.
3. Padermo, V. V. (2017). Formuvannya profesiyanoi identychnosti v maybutnikh uchyteliv humanitarnykh dystsyplin. [Formation of professional identity in future teachers of humanitarian disciplines]. Nikolaev.
4. Savchenko, N. S., Dubinka, M. M., Zakharova, O. V. (2020). Ponyattya osobystisnoho samorozvytku v kontseptual'nomu poli suchasnoyi pedahohichnoyi nauky. [The concept of personal self-development in the conceptual field of modern pedagogical science]. Drohobych.
5. Sotsiolohe-pedahohichnyy slovnyk. (2015). [Sociological and pedagogical dictionary]. Kharkiv.
6. Shamlyan, K. (2008). Profesiyina identychnist' osobystosti. [Professional identity of the individual]. Lviv.
7. Schneider, L. B. (2008). Professional'naya identychnost'. [Professional identity]. Moscow.
8. Ibarra, H. (1999). Provisional selves: Experimenting with image and identity in professional adaptation.
9. Rudman, D. L. and S., Dennyhardt. (2008). Shaping knowledge regarding occupation: Examining the cultural underpinnings of the evolving concept of occupational identity. Australia.
10. Tomlinson, M. (2010). Investing in the self: Structure, agency and identity in graduates' employability.
11. Trede, F., Macklin, R., & Bridges, D. (2012). Professional identity development: A review of the Higher Education literature.
12. Finchman, R. and P., Rhodes. (1994). The individual, work, and organization: behavioral studies for business and management. New York.
13. Waterman, A. (1982). Identity development from adolescence to adulthood: An extension of theory and a review of research.
14. Erikson, Erich H. (1963). *Childhood and Society*. New York.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ДУБІНКА Микола Михайлович – кандидат педагогічних наук, доцент, докторант кафедри педагогіки та спеціальної освіти Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: проблема професійного самовизначення особистості в історичному вимірі; педагогіка вищої школи; вивчення педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського, теорія і практика позашкільної освіти.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR
DUBINKA Mykola Mikhaylovich – Candidate of Pedagogic Sciences, associate professor, doctoral student Department of Pedagogy and Special of

Education Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

Scientific interests: the problem of professional self-determination of personality in the historical dimension; pedagogy of high school; study of the pedagogical heritage of V. O. Sukhomlynskyi, theory and practice of extracurricular education.

Стаття надійшла до редакції 11.10.2022 р.

УДК 373.5.015.31:316.46

DOI: 10.36550/2415-7988-2022-1-206-121-126

ЄМЧУК Тетяна Володимирівна – кандидат географічних наук, доцент, асистент кафедри економічної географії та екологічного менеджменту Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3533-9587>
e-mail: t.iemchuk@chnu.edu.ua

ЧУБРЕЙ Олександра Степанівна – доктор педагогічних наук, доцент кафедри економічної географії та екологічного менеджменту Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4276-1396>
e-mail: o.chubrey_chnu@ukr.net

ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ У ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ ЗАКЛАДІВ ЗАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

У статті проаналізовано формування лідерських якостей здобувачів освіти у виховному процесі закладів загальної середньої освіти. Наголошено на потребі суспільству комунікабельних лідерських особистостей, які потрібно виховувати з дитинства. Адже від процесу виховання залежить, ким стане ця особистість в майбутньому. Тому тема лідерства привертає увагу представників різних напрямків. Дослідження з виховання лідерських якостей особистості, не дають цілісного уявлення щодо проектної діяльності виховання цих якостей. До основних якостей лідера відносимо: відповідальність, вимогливість у виконанні справи по відношенню до себе та до людей; чесність перед собою і людьми; співпереживання (відчувати емпатію); здатний чинити вплив на інших; комунікативність; організований у будь-яких сферах життєдіяльності; уміє продемонструвати особистий приклад у поведінці та діяльності; впевненість в собі; здатний керувати собою та власними емоціями; готовий приймати відповідальні рішення.

Особливої уваги заслуговує аналіз діагностики комунікативних і організаторських здібностей за методикою В.В. Синявського і Б.О. Федоришина. Досліджено та виявлено комунікативні та організаторські здібності здобувачів вищої освіти, які передбачають швидке налагодження стосунків між людьми, встановлення ділових контактів, їх участь та залучення у громадських і групових заходах, ініціативність, вміння брати на себе відповідальність та впливати на людей або на групу в цілому, спрямовує їх діяльність в певному напрямку, що сприяє досягненню загальних поставлених цілей.

Ключові слова: комунікативні і організаторські схильності; здобувачі освіти; лідер; виховний процес, лідерські якості.

YEMCHUK Tetiana Volodymyrivna – Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor of the Department of economical geography and ecological management of the Chernivtsi Yuriy Fedkovych National University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3533-9587>
e-mail: t.iemchuk@chnu.edu.ua